

РОЗВИТОК ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розглянуто проблему розвитку творчого мислення учнів початкової школи на уроках музичного мистецтва. Розкрито зміст та структуру творчого мислення молодших школярів, охарактеризовано кожний його компонент. Визначено педагогічні можливості музичного мистецтва у формуванні творчого мислення школярів, їхньої фантазії та пошукової ініціативи. Наведено варіанти творчих завдань, спрямованих на розвиток компонентів творчого мислення та необхідних у роботі вчителя музичного мистецтва.

Ключові слова: творче мислення, уроки музичного мистецтва, молодші школярі, творчі завдання.

На початку третього тисячоліття відновлення всіх сфер культури, здійснення демократичних реформ, які орієнтуються на національні й загальнолюдські цінності, відродження духовного потенціалу України створюють соціальне замовлення на творчу особистість, що активно бере участь у соціокультурних перетвореннях, на формування людини й громадянина, інтегрованого в сучасне суспільство, націленого на його вдосконалення та нестандартно мислячого. У законодавчих документах підкреслюється, що творчий розвиток є необхідною умовою життєдіяльності людини та пріоритетним напрямом у формуванні гармонійної особистості [2]. Унікальною складовою та рушійною силою творчої особистості є творче мислення, що характеризується новизною свого продукту для суб'єкта та своєрідними особливостями його одержання. Важливим етапом цілеспрямованого формування творчого мислення в процесі навчання є молодший шкільний вік, бо саме в цей період, за даними психолого-педагогічних досліджень, мислення розвивається найбільш активно. Успішне вирішення зазначеної проблеми реально за умови використання педагогічних можливостей мистецтва, комплекс засобів художньої виразності якого дає свободу фантазії, активізує прояви інтуїції, пошукової ініціативи молодших школярів та спонукає їх до творчості.

У роботах українських науковців кінця ХХ – початку ХХІ ст. накопичено теоретико-методичний матеріал про творчий розвиток дітей в освітньому процесі, зокрема: формування творчого (образного) мислення засобами мистецтва (Х. Василькевич, І. Карпенко, Н. Фунтікова, Л. Григоровська, Н. Батюк); творчих здібностей у різновидах мистецької діяльності (В. Рагозіна, М. Алєйніков, О. Борисова, Н. Георгян, Л. Руденко, К. Стецюк, М. Татаренко); творчої активності, творчих якостей (І. Руденко, В. Тушева, В. Бабій, О. Лобова, В. Лихвар, Г. Костюшко, О. Рассказова, В. Томашевський, В. Холоденко, І. Осадченко, М. Стась); художньої обдарованості школярів (О. Гавеля, О. Комаровська, В. Тесленко). Нині, опираю-

чись на кращий зарубіжний та вітчизняний педагогічний досвід, мистецька освіта й художньо-естетична практика перебувають у пошуку новітніх методів і засобів розвитку учнів, їх творчих якостей, здібностей, зокрема й творчого мислення засобами мистецьких видів діяльності.

Значні можливості для ефективного розвитку в учнів творчого мислення мають усі предмети мистецького циклу в загальноосвітній школі, хоча, на наш погляд, найповніше завдання розвитку складових творчого мислення реалізуються в процесі вивчення учнями музичного мистецтва. Сьогодні зміст чинних програм спонукає педагога використовувати потужний методичний апарат (методи і прийоми) для здійснення учнями різноманітних зв'язків, художніх зіставлень, емоційно-образних аналогій. Застосування системи творчих завдань, різноманітних форм роботи, а також ігрових методів – ігор-вправ, ігор-імпровізацій, кросвордів, ребусів тощо – сприятиме розвитку творчого мислення учнів. Тож **метою статті** є висвітлення творчих завдань для розвитку творчого мислення молодших школярів, що можуть органічно влітатися у структуру музичного уроку в загальноосвітній школі незалежно від вибору вчителем програми навчання музичного мистецтва з переліку чинних.

У результаті дослідницького пошуку нами було виділено наступні компоненти творчого мислення молодших школярів у процесі мистецької діяльності: **емоційно-мотиваційний**, який визначає потреби, інтереси та основні мотиви творчої діяльності дитини; **інтелектуальний**, який включає дивергентні якості мислення – оригінальність, гнучкість та творчу уяву; **комунікативний**, який передбачає наявність у словнику дитини оригінальних висловлювань і дає можливість більш продуктивно сприймати твори мистецтва та спілкуватися з приводу їхньої художньої цінності. Враховуючи складність і поліфункціональність зазначеного феномену, ми визначаємо **творче мислення молодших школярів** як пізнавальний процес, що характеризується створенням суб'єктивно нового продукту діяльності, складається із вищезазначених компонентів

та веде до самореалізації та самовдосконалення особистості школяра в процесі мистецької діяльності.

Серед засобів розвитку творчого мислення вважаємо найбільш доцільною систему творчих завдань в музичній діяльності; це завдання різного типу, що й дозволяє вчителю впливати на всі компоненти творчого мислення.

Прикладом завдання, що спрямоване на розвиток комунікативного компоненту творчого мислення, можуть бути **ігри**, метою яких є *стимулювання в дітей потреби в оригінальних висловлюваннях* [1, с. 136]. Нижче наведені ігри, що можуть використовуватися для закріплення матеріалу, а також актуалізації досвіду учнів. Прикладом є гра «Музичний аукціон» (її можна використати у курсі «Музичного мистецтва» в 2-му класі (тема 3; 4). Зміст цієї гри-завдання пропонуємо такий:

Лот № 1. Музичні слова.

Учитель. Назвіть слова, які, на ваш погляд, мають відношення до музичних жанрів.

Учні. Опера. – Пісня. – Марш.

Учитель. Марш... марш – раз!

Учні. Гопак.

Учитель. Гопак – раз! Гопак – два! Хто може продовжити? Переможцем стане той, хто скаже своє слово останнім. Слова повторювати не можна.

Лот № 2. Без чого не буває музики?

Відповіді учнів. Без музикантів! Без музичних інструментів! Без композитора!

Лот № 3. Згадайте пісні, в яких є однокореневі слова, наприклад, «пісня».

> Нумо, пісню заспівай веселий вітер...

> І сонечко сміється, і пісеньку співаймо... та ін.

Наступний тип завдань передбачає процес *активно-го використання накопиченого інтонаційного досвіду учнів для власної музичної творчості*. Це завдання спрямоване на розвиток інтелектуального компонента творчого мислення, а саме його оригінальності та гнучкості. Роботу треба починати із прослуховування музичних творів та виділення в них тематичних елементів (інтонацій) з метою поповнення їх «запасу». Під інтонацією тут ми маємо на увазі певний музичний фрагмент або музичну фразу, що несе смислове навантаження музичного твору, є вираженням художнього образу твору та легко запам'ятовується. Так, протягом 2–3-го навчального року учні слухають різні музичні твори: Л. ван Бетховен. «Сурок», П. Чайковський. «Вальс» із балету «Спляча красуня», Е. Гріг. «Ранок», П. Чайковський. П'єси з «Дитячого альбому», Р. Шуман. «Солдатський марш», Я. Степовий. «Сорока-ворона», українські народні пісні: «Зайчик та лисичка», «Коляда», «Дударик», «Ой за гаєм, гаєм»). Після вивчення творів учням пропонується проспівати інтонацію з пісні чи твору (мелодичний зворот, що легко запам'ятовується). Для зручності співу тональність більшості фрагментів приводиться у відповідність до ді-

апазону дитячих голосів. Така робота здійснюється на уроках систематично і з часом стає звичною для дітей та дозволяє в подальшому наслідувати окремі інтонації для більш точного та аргументованого вираження своїх думок і почуттів [1, с. 140].

Наводимо приклади завдання «Музичне привітання», метою якого є створення оригінальних імпровізацій на основі «запасу» інтонацій з музичних творів.

Завдання 1. Ми з вами завжди починали урок з музичного привітання (діти згадують мелодійні звороти привітань). А тепер привітаймось, використовуючи мелодію музичного твору, що звучала на минулих уроках, – наприклад, «Сорока-ворона» Я. Степового.

Завдання 2. Продовжіть почате вчителем привітання на запропоновану мелодію-інтонацію (українська народна пісня «Ой за гаєм, гаєм»). Намагайтесь придумати своє неповторне, оригінальне привітання.

Завдання 3. Складіть кожний своє привітання, використовуючи знайомі інтонації з музичних творів, які ми з вами слухали та співали.

Ідея музичних привітань на уроках музики не нова, але розвиток цієї ідеї через використання школярами свого інтонаційно-слухового «багажу» створює певну емоційну атмосферу, нагадуючи найбільш яскраві моменти попередніх уроків. Вищезазначені завдання дозволяють активізувати музично-інтонаційний словник школярів та стимулювати їх до створення власних оригінальних мелодій на основі прослуханих творів композиторської чи народної музики. Зі створення таких перших і елементарних музичних привітань розпочинається формування навичок музичної імпровізації в різних видах музично-виконавської діяльності – ритмічної, вокальної, інструментальної та ін. Стимулюючи школярів до самостійного творення, учитель музики тим самим активізує їхні знання про різні види мистецтва та їхні виражально-зображальні можливості.

Так, у завданні «Інопланетяни» (курс «Музичне мистецтво», 2 клас, тема 2 – «Виразжальне та зображальне в музиці») учитель пропонує уявити, що на Землю завітали інопланетні істоти для встановлення контактів із землянами. Сусіди по парті розподіляються на землян та інопланетян і пробують порозумітися за допомогою тільки жестів і міміки (наступним разом – тільки за допомогою звуків («мукання») чи інтонацій з кількох звуків тощо). Основна умова – не можна вимовляти слова, адже інопланетні гості не розуміють нашої мови. Поспілкувавшись таким чином, учні міняються ролями. У іншому варіанті творчого завдання – «Імітація голосів» школярі наслідують голоси людей – літніх чи дітей, з різними настроями тощо (курс «Музичне мистецтво», 1 клас (тема – «Про що розповідає музика»).

Цікавими є і *завдання-імітації*, що підвищують мотивацію до нових знань, а отже, повернуть увагу до матері-

алу й водночас спонукатимуть до колективної гри, наприклад: а) передати інтонацією (власно створеною або композиторською), придуманим ритмом, мелодією на музичному інструменті різний емоційний стан людей (роздратований, радісний, сумний тощо) або тварин (котик захворів, котик видужав; цуценя плаче, цуценя радіє тощо); б) Передати голосом звуки тієї чи іншої тварини або звуки природи:

Вітер в наш ліс пісню приніс... (діти: «ш-ш-ш-ш-ш-ш»).

Пісню прогавкав мисливський пес (гав-гав-гав).

Вовчик цю пісню завив на узліссі (у-у-у-у-у).

Дружно проквакали жаби цю пісню (ква-ква-ква).

Бик нашу пісню промукав (му-у-у-у).

Рись муркотала (мур-мур).

Сом промовчав (послухати тишу).

Пугач прогукав (ух-ух).

Вуж прошипів (ш-ш-ш-ш).

А соловейко затьохкав (тіу-тіу-тьох).

(Г. Сагір, переклад В. Григор'євої)

Наступне завдання дає можливість поєднувати звукові та пантомімічні імпровізації з можливістю їх образотворчого втілення. Наприклад, завдання «Хор комах» («Музичне мистецтво», 2 клас, тема 2 – «Виразжальне та зображальне в музиці») [3].

Учитель. У звуковій картині весни неможливо обійтися без комах. У зеленій траві заметушилися жуки, задзижчали бджоли, зашаруділи джмелі (слухають в аудіо-запису фрагменти «голосів» комах та наступні музичні твори: «Метелики» О. Тилічеєвої, «Бджілка» Н. Торопової, «Дзи-дзи-дзи – дзижчить жучок» М. Шуха, «Коники» С. Слоніміського). Пограймо зі звуками, наслідуючи комах (ж-ж-ж-ж, з-з-з-з-з). Дзижчати та дзвеніти можна високо й низько, а змінюючи положення губ, отримувати різні ефекти.

Учням пропонується записати на аркуші ватману різнокольоровими фломастерами музику комах – ритмічну партитуру або створити неповторну пісню комахи, малюючи в повітрі чи на папері «мелодію» своєї пісні.

Після створення найпростіших імпровізацій пропонується поглибити творчу діяльність школярів, вводячи до змісту уроків більш складні завдання, що вимагають від дітей активної авторської позиції у створенні художніх образів. Наводимо приклад завдання «Музична загадка» (курс «Музичне мистецтво», 2 клас, тема «Мова музики») [3]. З набору карток, на яких зображена певна дія чи казковий персонаж, учитель вибирає одну і пропонує комусь із учнів створити музичний образ або музичну розповідь (наприклад, на картці зображено дерев'яну іграшку – солдатику; учень може придумати ритм його маршу). Після виконання школярем цього завдання інші учасники висувають власні версії стосовно того, що саме було змістом малюнка. (Примітка: проводячи таке завдання в 3–4-х класах, доцільно пропонувати учням створювати імпровізації на теми віршів з кількома персо-

нажами або казок з характерними героями – наприклад, «Рукавичка», «Плескачик». На картках, що пропонуються учням, будуть зображені конкретні дії героїв – дівчинка спить, хлопчик стрибає, жабка квакає, собачка біжить та ін., які дітям буде легше втілити у своїх вокальних, ритмічних та ін. імпровізаціях).

Нам імпонує методика імпровізації В. Подвали, якою доцільно скористатися вчителям музики на уроках у школі [4]. Автор пояснює, як розвивати творчість учнів у процесі навчання створення ними музики за малюнком, створення фрагментів, зокрема закінчень поспівок, створення інструментальних мелодій, ритмічного акомпанементу. Окремі вправи можна з успіхом використовувати у шкільній практиці, а яскраві теми, вірші захоплять молодших школярів до творчості.

Кожний музичний твір викликає в школярів певні почуття та відображає певний образ. Музика, яку слухають школярі на уроці, нагадує їм хвилини, коли було весело (сумно, тривожно, спокійно, задумливо). Тому наступне творче завдання може органічно влітатися в тематику будь-якого уроку. Учитель пропонує учням розділити на чотири частини аркуш паперу, в кожній частині за допомогою кольору (кольорової плями) та форми (без конкретного зображення) відобразити чотири різні настрої: «Мені весело», «Мені сумно», «Мені спокійно», «Мені тривожно», – та відтворити свої настрої в музичних інтонаціях (можливо, на один і той же текст – «В мене настрої ось такий!»). З таких музичних інтонацій-імпровізацій учитель за допомогою дітей може вибудувати справжній музичний твір – варіації на теми 1-го (2-го, 3-го та ін.) класу: пам'ятаєте чудові пісні Д. Кабалевського, які він створив для співу в молодших класах – «Ми першокласники», «Ми – другокласники»? То чому б не спробувати створити свої?

Як видно, запропоновані завдання дозволяють учням зіставляти, порівнювати різні мистецькі образи, знаходити загальне та відмінне в мові різних видів мистецтва. Це навчає дітей мислити категоріями та мовою мистецтва. Важливо, що у процесі інтегрованого уроку в школярів задіяні як ліва – логічна, так і права – творча півкулі головного мозку, завдяки чому дитина сприймає цілісно світ навколо. Завдання, розроблені нами, розвивають складові творчого мислення школярів і спонукають їх до логічних узагальнень і порівнянь, аналізу та класифікації, до творчої практичної діяльності – створювати, придумувати, виражати свої почуття в різних видах мистецької діяльності.

Висновок. Творче мислення учнів початкової школи є пізнавальним процесом, що характеризується створенням суб'єктивно нового продукту діяльності та має емоційно-мотиваційний, інтелектуальний і креативно-комунікативний компоненти. Розвиток творчого мислення, вважаємо, найповніше забезпечується мистецькими курсами у загальноосвітній школі, особливо на уроці му-

зичного мистецтва, у процесі якого учні, вивчаючи мову й поняття мистецтва, аналізуючи музичні образи, розвивають творче мислення і залучаються до творчої діяльності.

Творчі завдання на уроках мистецтва, представлені у статті, спрямовані на розвиток компонентів творчого мислення школярів, зокрема, допомагають учням включитися в творчий процес, починаючи від елементарних проявів творчості у своїх висловлюваннях на мистецькі теми до самостійних ритмічних, вокальних, інструментальних, художніх та ін. імпровізацій.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в розробці методики діагностики та формування творчого мислення в учнів різних вікових груп засобами мистецької діяльності.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Григор'єва В. В. Методика формування творчого мислення учнів початкової школи у процесі мистецької діяльності : монографія / Вікторія Григор'єва. – Бердянськ : Видавець Ткачук О. В., 2011. – 238 с.

2. Державний стандарт початкової загальної освіти // Офіційний вісник України. – 2011. – № 3. – С. 27–54.

3. Навчальні програми для 1–4 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.old.mon.gov.ua/images/files/navchalni_programu/2012/ukr/08_muzmustectv.pdf

4. Подвала В. Давайте сочинять музыку. Упражнения по развитию творческих навыков для учащихся детских музыкальных школ, музыкальных студий и школ искусств. – К. : Музична Україна, 1988. – С. 61.

REFERENCES

1. Hryhorieva, V. V. (2011). *Metodyka formuvannia tvorchoho myslennia uchniv pochatkovoï shkoly u protsesi mystetskoï diialnosti* [Methodics of formation of primary schoolchildren's creative thought in the process of artistic activity]. Berdiansk: Vydavets Tkachuk O.V.

2. *Derzhavnyi standart pochatkovoï zahalnoi osvity* [National standard of primary education]. (2011). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*, 3, 27–54.

3. Ministry of Education and Science of Ukraine. *Navchalni programy dlya 1–4 klasiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv z navchanniam ukrainskoiu movoiu* [Educational programs for 1–4 grades of the secondary schools with learning of Ukrainian language]. Retrieved from http://www.old.mon.gov.ua/images/files/navchalni_programu/2012/ukr/08_muzmustectv.pdf

4. Podvala, V. (1988). *Davaite sochiniat muzyku* [Let's compose music]. Kyiv: Muzychna Ukraina.

Стаття надійшла до редакції 23.03.2015 р.

УДК 371.315(004.9):37042-056.3+37.035.6

Божок Тетяна Володимирівна,

учитель музичного мистецтва, учитель-методист, Одеський навчально-виховний комплекс «Морський лицей – загальноосвітня школа № 24 I–III ступенів», м. Одеса

ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ ЯК ОСОБИСТІСНОГО РЕСУРСУ УЧНІВ ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті розглядається педагогічний інструментарій формування засобами музичного мистецтва ціннісних орієнтацій учнів, зокрема патріотизму як особистісного ресурсу, ознаки духовно розвиненої людини. Наводяться практично перевірені методи, прийоми, розроблені автором завдання, спрямовані на розкриття внутрішнього потенціалу учнів. Досліджується позитивний вплив уроку музики на емоційне відчуття школярів належності до свого народу, поваги до його мови, традицій, культури, прагнення захищати Батьківщину.

Ключові слова: патріотизм, особистісний ресурс, учні, музичне мистецтво.

Розкриття особистісного ресурсу учнів є одним із пріоритетних педагогічних завдань, а виховання патріотизму як цінності в сучасних школярів – це завдання державної ваги, яке набуло особливої значущості й гостроти в сучасних умовах, коли Україна виборює своє право на незалежність і самостійний курс розвит-

ку. Тому перед вчителями різних дисциплін і, зокрема, педагогами мистецтва постає завдання з широкого «поля» методик і технологій обрати або розробити такі, які, використовуючи потенціал своїх предметів, найефективніше формуватимуть патріотизм молодого покоління.